

ASPECTE METODOLOGICE PRIVIND DESCOPERIRILE MONETARE DIN AȘEZĂRILE ROMANE

DE

LUCIAN MUNTEANU

Cuvinte-cheie: *monede, metodologie, așezări romane*

Keywords: *coins, methodology, roman settlements*

În general, informațiile pe care le deținem cu privire la folosirea monedei în antichitate, sunt destul de precare, în ciuda numărului impresionant de astfel de artefacte descoperite, fie în tezaure, fie izolate. În aproape toate situațiile, lista de monede pe care o produce un sit arheologic nu va prezenta aceeași fascinație precum un depozit monetar. Dar valoarea științifică a unui asemenea instrument de lucru este una deosebită, atât în mâinile unui arheolog, cât și în cele ale unui numismat.

Subiectul lucrării de față îl reprezintă tocmai această listă de monede și doar o mică parte din întrebările și soluțiile pe care unii specialiști le-au propus în interpretarea ei. Nu intenționez să prezint noi metode, inedite, de studiere a acestor descoperiri monetare. Nu-mi propun să inventariez toate abordările metodologice existente în literatura de specialitate, destul de prolifică și periodic alimentată cu lucrări asupra circulației monetare în diferite areale ale Imperiului Roman¹. De asemenea, nu încerc să reorganizez și să reinterpretez dintr-o perspectivă diferită, contribuțiile din acest domeniu. Îmi voi concentra lucrarea asupra unor aspecte particulare, cu privire la descoperirile monetare din așezările romane, în general, urmând a prezenta și a analiza câteva dintre încercările metodologice pe care le-am considerat relevante, existente în literatura numismatică, cu privire la acest subiect.

Cred că prima curiozitate a oricărui specialist a fost aceea de a ști în ce măsură lista de monede descoperite într-un sit este reprezentativă pentru monedele care au circulat în epocă. Pe de o parte, datele noastre referitoare la numărul sau compoziția reală a masei monetare antice sunt, încă, destul de sumare. Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm că listele monetare ale siturilor sunt destul de restrânse numeric (în majoritatea situațiilor), iar piesele conținute de acestea sunt inferioare, ca nominal și metal, celor din tezaure, de exemplu. Într-adevăr, propunerile de reconstituire au demonstrat că totalul monedelor descoperite într-o așezare bine cercetată din punct de vedere arheologic reprezintă doar un procent nesemnificativ din totalul populației originare de monedă, ipotetic estimată².

S-a apreciat că raportul dintre monedele aflate în circulație și, prin urmare, monedele care pot fi pierdute și cele descoperite într-un sit bine cercetat arheologic este condiționat de o serie de factori care pot fi definiți. O parte dintre aceștia țin de caracteristicile fizice ale monedelor: valoarea intrinsecă și cea nominală,

¹ Printre discuțiile recente pe marginea acestui subiect, *vide* R. Reece, *The regional study of coin finds*, în *JRA*, 7, 1994, p. 480–490; P. Kos, *Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija – njene možnosti in pasti*, în *AV*, 48, 1997, p. 97–115; G. Gorini, *Circolazione monetale nell'antichità: qualche riflessione*, în G. Moucharte et alii (éds.), *Liber amicorum Tony HACKENS*, Louvain-la-Neuve, p. 435–444.

² Astfel de calcule s-au făcut, în special, pentru așezările militare bine cercetate arheologic, unde există o evidență controlabilă a compoziției garnizoanelor și, implicit, a valorii soldelor: *i. e.* Corbridge (valoarea monedelor descoperite e aproximată la 0,03%), Caerleon (0,000000334%) (P. J. Casey, *Understanding ancient coins. An introduction for archaeologists and historians*, London, 1986, p. 83–85); *vide et* R. Reece, *The use of Roman coinage*, în *OJA*, 3/2, 1984, p. 201.

dimensiunea (vizibilitatea) sau volumul emisiunilor monetare, în vreme ce altele țin de mecanismele politice (voința autorității emitente), economice (inflație, deflație)³ și monetare ale epocii. Această ultimă parte a aserțiunii poate fi ilustrată prin modelul aprovizionării cu monedă, de către stat, și a regimului de circulație distinct pentru diferitele metale și nominale, susținut de către R. Reece (inițial pentru secolul al IV-lea, dar extins ulterior). O consecință directă a acestui model o reprezintă remanența monedelor inferioare în masa monetară, în vreme ce emitentul este interesat să recupereze doar metalul prețios⁴. Nu trebuie neglijat nici contextul (de exemplu, zonă pavată/nepavată) sau locul (public/privat) în care se pierde moneda⁵. Toți acești factori acționează omogen asupra monedelor care ajung și circulă într-un sit, generând tipare specifice ale pierderii de monedă.

Momentul pierderii unei monede este dificil de aproximat, existând cel puțin doi factori, cuantificabili, care acționează asupra cronologiei monedei în context arheologic. Primul se referă la natura reziduală a monedelor în bazinul circulației monetare (valabil mai ales în cazul emisiunilor din primele două secole ale Imperiului Roman), iar cel de-al doilea îl reprezintă intruziunea monedelor (reziduale) din contexte timpurii, în contexte mai recente, în anumite circumstanțe⁶. Astfel că toate studiile numismatice ajung să opereze, exclusiv, cu datele de emisie a monedelor.

Întocmirea listelor de descoperiri numismatice dintr-un sit arheologic ridică o serie de probleme pe care le voi aduce, succint, în discuție. Astfel, care ar trebui să fie numărul minim de monede pe care această listă poate să-l conțină, pentru ca analizele și interpretările specialistului să aibă relevanță? Și cât de mult sunt influențate rezultatele obținute de modalitatea de proveniență a acestora, în afara săpăturilor arheologice? Cred că fiecare metodă folosită impune de la sine o marjă numerică, iar eșantioanele reprezentative trebuie să cuprindă grupuri de cel puțin câteva zeci de piese. De asemenea, pentru a putea înțelege un sit, toate monedele asociate cu aceasta trebuie luate în considerare⁷. Alegerea trebuie să includă tot materialul disponibil, căci orice selecție anterioară are un grad ridicat de subiectivitate. Aplicarea unor metode valide în analiza lor va sorta, de la sine, grupurile de monede utile, de cele „dăunătoare”⁸. Un exemplu concret e cazul a două situri britanice – Cirencester și *Verulamium*, unde R. Reece a identificat cinci și, respectiv, patru grupuri de monede, având o proveniență diferită (arheologic, cronologic și ca natură a colecției). În analizele numismatice ale

³ *Ibidem*, p. 201–204; idem, *The interpretation of site finds – a review*, în C. E. King, D. G. Wigg (eds.), *Coin finds and coin use in the Roman world. The thirteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, 25–27.3.1993*, SFMA 10, Berlin, 1996, p. 341–355; P. J. Casey, *The interpretation of the Roman-British Site finds*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist*, BAR 4, London, 1974, p. 37; idem, *Understanding ancient coins...*, p. 69–74; J. P. C. Kent, *Interpreting coin finds*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 196–198; M. Blackburn, *What factors govern the number of coins found on an archaeological site?*, în H. Clarke, E. Schia (eds.), *Coins and Archaeology. Medieval Archaeology Research Group. Proceedings of the first meeting at Isegran, Norway 1988*, BAR-IS 556, Oxford, 1989, p. 16–18.

⁴ R. Reece, *Coins and Frontiers – or Supply and Demand*, în J. Fitz (Hrsg.), *LIMES. Akten des XI. Internationalen Limes-Kongresses Székesfehérvár 30.8–6.9 1976*, Budapest, 1977, p. 643–646; idem, *Mints, markets and the military*, în T. Blagg, A. King (eds.), *Military and Civilian in Roman Britain*, BAR 136, Oxford, 1984, p. 143–160; vezi și modelul propus de M. Fulford, *Coin Circulation and Mint Activity in the Late Roman Empire: some economic implications*, în *AJ*, 135, 1978, p. 67–114 (comentat cu foarte mare interes de către R. Reece).

⁵ P. J. Casey, *Understanding ancient coins...*, p. 80–81; R. Reece, *The coins from Fishbourne*, în A. Cunliffe, *Excavations at Fishbourne 1961–9*, II, London, 1971, p. 92–99; idem, *The interpretation of site finds-a review*, în C. E. King, D. G. Wigg (eds.), *op. cit.*, p. 345.

⁶ Astfel de situații arheologice apar în foarte multe situri. *Vide* P. J. Casey, *op. cit.*, p. 75–79; R. Reece, *The coins from Carthage I*, în H. Hurst, S. Roskams, *Excavations at Carthage: The British Mission*, I/1, Sheffield, 1984, p. 171–181; idem, *Rome in the Mediterranean World: the evidence of coins*, în C. Malone, S. Stoddart (eds.), *Papers in Italian Archaeology, IV/4. Classical and Medieval Archaeology*, BAR-IS 246, Oxford, 1985, p. 85–98; A. Martin, *La datazione di due sequenze stratigrafiche di Ostia: confronto tra monete e ceramica*, în S. Sorda, L. Camili (red.), *La moneta nei contesti archeologici. Esempi dagli scavi di Roma. Atti dell'incontro di studio, Roma, 1986*, Roma, 1989, p. 107–120; P. Kos, *op. cit.*, p. 112–113 și 115; G. Gorini, *op. cit.*, p. 436–437 și 441–442.

⁷ P. J. Casey, *op. cit.*, p. 88.

⁸ R. Reece, *Roman coinage in Britain and the Western Empire*, în *Britannia*, 4, 1973, p. 245–246; idem, *Roman coins in the western Mediterranean: a quantitative approach*, în *Opus*, 1/2, 1982, p. 345; idem, *Site finds in Roman Britain*, în *Britannia*, 26, 1995, p. 180.

celor două așezări, autorul a cumulat toate descoperirile⁹. Tezaurile prezente în așezări au fost, fie identificate și excluse¹⁰, fie considerate doar ca o singură monedă¹¹.

Se pare că nu există răspunsuri lipsite de echivoc, la niciuna din aceste întrebări, un rol important revenind diferitelor metode aplicate, în cele mai multe dintre cazuri.

Toate aceste aspecte preliminare au avut rolul de a facilita accesul la fondul problemei și anume analiza și interpretarea listelor de monede din situri. În tratarea acestui vast subiect, îmi focalizez atenția asupra a două cazuri particulare. Este vorba de metodele folosite de P. J. Casey și, respectiv, R. Reece. Care sunt justificările aferente acestei alegeri? În primul rând, am pornit de la faptul că obiectul studiului celor doi este unul aparent comun, până la un punct: siturile din provincia *Britannia*, una din zonele cele mai vizibile pe harta numismatică a Imperiului Roman. De asemenea, premisa de la care își încep cercetarea cei doi specialiști este asemănătoare: orice listă de monede a unui sit nu are valoare numismatică în sine. Ea trebuie interpretată doar în relația cu alte liste și prin raportare permanentă la contextul din care provine (fundalul general al siturilor). Dar prelucrarea și interpretarea aceluiași date se realizează într-o manieră distinctă, pornind de la formele fundamentale de raționament (inducție/deducție), până la metodele și instrumentarul aplicat, cu ajutorul cărora acestea se materializează.

Cercetările lui P. J. Casey s-au concentrat, cu predilecție, asupra descoperirilor monetare din așezările romane din *Britannia*. Orice interpretări metodologice asupra acestui subiect, pornesc inevitabil de la prelucrarea și transpunerea într-un sistem unitar a tuturor listelor de monede din situri (dintr-un areal). Soluția propusă de cercetătorul britanic constă într-o formulă de uniformizare, prin care să se exprime valoarea mediei anuale a pierderii de monedă (pentru fiecare din cele 27 de intervale cronologice)¹²:

$$\frac{\text{numărul de monede dintr-o perioadă/domnie}}{\text{lungimea perioadei/}} \times \frac{\text{numărul total de monede dintr-un sit}}{\text{domniei 1000}}$$

Schema cronologică, cuprinzând cele 27 de perioade, are la bază fie durata domniilor împăraților (în prima ei parte), fie intervalul aproximativ de circulație al anumitor emisiuni (în cea de-a doua parte). Pentru ușurarea calculului, monedele din perioada pre-claudiană au fost excluse, ținându-se cont de istoria particulară a provinciei. Formula propusă standardizează materialul monetar descoperit în situri, prin eliminarea discrepantei create de lungimile diferitelor perioade și prin exprimarea tuturor monedelor într-o singură bază numerică (*permilia*). Rezultatele astfel obținute, pentru fiecare din perioade, sunt reprezentate grafic, sub forma unei histograme¹³. Un inconvenient major al acestei soluții matematice este acela că rezultatele obținute în cazul siturilor ce conțin sub 200 de monede nu sunt relevante¹⁴.

Pornind de la aceste histograme, P. J. Casey apreciază că a putut evidenția existența unui tipar bine individualizat al pierderii de monedă, specific siturilor britanice, caracterizat prin variații interne specifice, care definesc subtiparele din care este constituit. Caracteristicile acestui tipar monetar sunt influențate, în cea mai mare măsură, de factori cu incidență generală, precum evenimentele monetare și politice din zona respectivă. Există și factorii specifici, reprezentați de soarta sau statutul particular al siturilor individuale, dar acțiunea lor este doar la nivel periferic¹⁵. Definițiile arheologice distincte ale siturilor și statutul lor se traduc

⁹ Idem, *Roman coin from 140 sites in Britain*, Cirencester, 1991, p. 14–17; idem, *The coinage of Roman Britain*, Stroud, 2002, p. 145–150 (compară cu idem, *British sites and their Roman coins*, în *Antiquity*, 67, 1993, p. 864); P. Curnow, *Coin Lists: Some Problems of the smaller Site*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 52–63; P. J. Casey, *op. cit.*, p. 102–103.

¹⁰ R. Reece, *The coins*, în B. Cunliffe, *Excavations at Portchester Castle I.*, London, 1976, p. 190.

¹¹ P. J. Casey, *The interpretation of the Roman-British Site finds*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 41.

¹² Aceasta reprezintă o extindere a formulei propusă de A. Ravetz, pentru monedele emise în secolul al IV-lea (*The Fourth-Century Inflation and Romano-British Coin Finds: I. Patterns of Fourth-Century Coinage on Romano-British sites*, în *NC*⁷, 4, 1964, p. 206); o formulă similară a fost folosită de către P. Kos (*The monetary circulation in the southeastern alpine region: ca. 300 B.C.-A.D. 1000*, Situla 24, Ljubljana, 1986, p. 60–61, Tab. 2; *Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija – njene možnosti in pasti*, p. 101, 113 și fig. 4).

¹³ P. J. Casey, *op. cit.*, p. 41–43; idem, *Understanding ancient coins...*, p. 88–89; idem, *Roman Coinage in Britain*³, Buckinghamshire, 1999, p. 28–29.

¹⁴ Idem, *Understanding ancient coins...*, p. 89.

¹⁵ Idem, *The interpretation of the Roman-British Site finds*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 46; idem, *Roman Coinage in Britain*, p. 28.

printr-o raportare inegală la acest tipar monetar. Astfel, siturile civile, și, în special, orașele mari, cu un număr aproape constant de locuitori de-a lungul unor mari perioade de timp, reflectă cel mai fidel distribuția „normală” a monedelor într-un areal¹⁶.

În cazul siturilor militare, există un număr de factori specifici care afectează acest tipar normal. Cei mai importanți sunt factorii care țin de natura militară a sitului, precum mișcările permanente de trupe, care generează discontinuități de ocupare și specificul plăților militare, variabile în timp. Lor li se adaugă factori fizici, precum specificul nivelelor arheologice din acest tip de situri, a căror acțiune este destul de relativă și discutabilă. Astfel că tabloul descoperirilor monetare din mediul militar se deosebește de cel al așezărilor civile, deviind, implicit, de la tiparul general al provinciei¹⁷. Se vorbește chiar despre un „tipar invers” al forturilor, în care raportul dintre monedele timpurii și cele târzii este în favoarea celor dintâi (spre deosebire de tiparul normal, unde raportul este opus). Situația s-ar putea explica prin acțiunea unuia din factorii specifici – este vorba de *annona militaris*, care determină reducerea drastică a numărului de monede pentru trupe în secolul al IV-lea¹⁸.

Astfel, siturile civile și cele militare din lumea romană au un sistem de circulație monetară dinamică, producând tipare ale pierderii de monedă – văzute fie ca un model general, cu „deflexiunea” lui, fie ca două tipare normale, „în oglindă”. Deviațiile de la aceste modele trebuie identificate și explicate¹⁹. În schimb, alte categorii de situri, definite arheologic, nu se pot integra în niciuna din schemele monetare propuse mai sus. Primele dintre ele sunt vilele, ale căror proprietari își folosesc resursele financiare în interiorul orașelor. O categorie specială o reprezintă templele, unde monedele nu sunt pierdute, ci sunt depuse intenționat²⁰. În construcția propusă de J. P. Casey pentru *Britannia*, comparația listelor de monede între situri ar trebui să pornească de la definiția arheologică a sitului (funcționalitatea lui) și să urmeze principiul „like with like”; adică nu este deloc indicat să se compare un fort cu un oraș, deoarece, prin natura lor, vor avea un regim monetar diferit. Tentația de a extinde cadrul cercetării în afara limitelor provinciei, prin stabilirea unor tipare regionale a fost considerată periculoasă și înșelătoare²¹.

Abordări metodologice distincte ale aceluiași subiect – descoperirile monetare din siturile romane, am regăsit în lucrările semnate de R. Reece. Deosebirea pare a fi una fundamentală și se explică, în bună măsură, prin natura procedurii de investigație folosit, inducția. Orice generalizare, de natură numismatică sau arheologică, ar trebui să pornească, exclusiv, de la analiza listelor de monede. Inventarul metodologic și, în special, instrumentarul de analiză utilizat pentru a materializa o asemenea investigație este unul foarte diversificat, cuprinzând, deopotrivă, procedee aritmetice simple și formule statistice complicate. Cadrul cercetării depășește limitele provinciale, extinzându-se la nivelul întregii lumi romane. Ar fi imposibil, din toate punctele de vedere, să-mi propun să expun aici întregul arsenal de procedee experimentate și rezultatele aferente, obținute de către R. Reece de-a lungul timpului²². Astfel că îmi voi rezuma prezentarea doar la câteva repere metodologice și instrumentele lor de analiză.

Identificarea unei modalități coerente de a prezenta lista de monede a unui sit, în așa fel încât să poată fi comparată, în orice moment, cu liste similare, s-a transformat într-o analiză în sine. Primul pas l-a constituit delimitarea unor intervale cronologice, ca suport pentru organizarea materialului monetar. Autorul a propus trei astfel de scheme cronologice. Prima dintre ele, cea mai utilizată, conține 21 de perioade, separate, în egală măsură, pe criteriul lungimii domniilor împăraților și cel al evoluției specifice a monedelor. Remarc că această diviziune conține perioada anterioară domniei lui Claudius²³. Cea de-a doua propune patru faze mari, denumite

¹⁶ Idem, *The interpretation of the Roman-British Site finds*, p. 41.

¹⁷ *Ibidem*, p. 48–50; idem, *Coin circulation and Hadrian's Wall*, în C. E. King, D. G. Wigg (eds.), *op. cit.*, p. 113–119; idem, *Roman Coinage in Britain*, p. 49–50.

¹⁸ Idem, *The interpretation of the Roman-British Site finds*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 49–50; idem, *Coin circulation and Hadrian's Wall*, p. 50–51.

¹⁹ Idem, *Understanding ancient coins...*, p. 102–103 și fig. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 82; idem, *Roman Coinage in Britain*, p. 5.

²¹ Idem, *Understanding ancient coins...*, p. 100–101, vezi și fig. 13.

²² Cea mai mare parte a studiilor a fost adunată într-un volum recent apărut (R. Reece, *Roman coins and archaeology. Collected Papers*, Moneta 32, Wetteren, 2003).

²³ Idem, *Roman coinage in southern France*, în *NC*⁷ 7, 1967, p. 94; idem, *The Roman coins found in 1931–8, și Summary of the Roman coins*, în B. Cunliffe, *Fifth report on the excavations at Richborough*, London, 1968, p. 201–203; P. Curnow, R. Reece, *Appendix on coinage*, în I. Stead, *Verulamium 1966–8*, în *Antiquity*, 43, 172, 1969, p. 51–52; R. Reece, *Roman coins; a practical handbook for collectors*, London, 1970; idem, *Roman coinage in northern Italy*, în *NC*⁷, 11, 1971, p. 168, fig. 1; idem, *Roman coins in northern France and the Rhine valley* în *NC*⁷, 12, 1972, p. 159; idem, *A short survey of the Roman coins found on 14 sites in Britain*, în *Britannia*, 3, 1972, p. 271.

convențional A-D și delimitate exclusiv pe baze numismatice (reformele monetare, durata de viață a unor emisiuni etc.)²⁴. Diferența ar consta în aceea că, în vreme ce perioada se referă doar la data de emisie a monedei, faza ia în considerare, mult mai realist, marja ei cronologică de „pierdere”²⁵. Ultima dintre diviziuni, specifică secolului al IV-lea, folosește intervale cronologice foarte restrânse²⁶. Fiecare dintre cele trei împărțiri temporale poate fi aplicată la situri din întregul areal al lumii romane, facilitând comparațiile între ele.

Pe aceste schelete cronologice, se caută o modalitate cât mai simplă de a prezenta monedele. Primele încercări de acest gen au fost mai complicate. Astfel, publicând descoperirile dintr-un sit (Richborough), numismatul englez întâmpină problema valorii diferite a monedelor, în cadrul aceleiași perioade și între perioade diferite. Pentru a depăși acest obstacol, se recurge la convertirea tuturor pieselor în *quadrans* augustani și calcularea, pentru fiecare perioadă, a unui indice al inflației, pornind de la evoluția plăților legionare. Valorile finale, exprimate procentual, sunt reprezentate grafic sub forma unei histogramme²⁷. Într-un comentariu ulterior asupra acestei încercări, autorul admite că metoda folosită este una complicată, chiar dacă nu dă mari erori. Cu toate acestea a evitat să o mai utilizeze în alte studii²⁸.

Într-adevăr, în fața situației concrete de a compara listele de monede produse de mai multe situri, se admite că „metoda Richborough” are un uz limitat, fiind propusă o nouă rezolvare. Este vorba despre raportarea strict numerică, a tuturor nominalurilor, din toate perioadele, la o unitate standard, aleasă pe criterii destul de subiective. În acest caz, unitatea standard o reprezintă denarii din perioada a cincea, din fiecare grup de monede. Avantajele acestei metode ar consta în eliminarea unor caracteristici comune tuturor siturilor: inflația, valorile relative ale diferitelor metale sau lungimile diferite ale perioadelor. În plus, prin alternarea perioadelor etalon, se creează cel puțin 50 de oportunități corecție²⁹. Treptat, se renunță la aceste procedee complicate, prin care se obțineau unități arbitrare, preferându-se redarea simplă a proporțiilor de monede, pentru fiecare perioadă, în interiorul fiecărui sit. Aceasta se realizează, într-o primă fază, în forma procentuală (*percentum*)³⁰, ulterior fiind preferată, din motive practice, exprimarea la mie (*permilia*)³¹.

Fiind definite obiectele de lucru (listele de monede), într-o formă perfecționată și unitară, stadiul următor al cercetării îl reprezintă analiza lor, prin utilizarea unor diverse metode și instrumente de lucru. Am afirmat anterior că nu intenționez să reorganizez sau să caut noi perspective a celor deja scrise. Pornesc de la premisa că trebuie să realizez o minimă distincție între metoda numismatică și instrumentul pe care aceasta îl folosește (fie el matematic, statistic sau de orice altă natură) pentru a-și atinge scopurile. Astfel, am apreciat, în cazul de față, că țin de un domeniu al metodologiei, următoarele direcții de investigare numismatică:

- a) identificarea unor tipare locale și generale ale pierderii de monedă, în lumea romană;
- b) caracterizarea elementelor lor constitutive;
- c) explicarea convergenței/divergenței siturilor de la un model general;
- d) aprovizionarea egală a siturilor, de la diferite monetării, în cursul secolului al IV-lea.

Voi încerca să aduc în discuție, într-o formă cât mai concisă, fiecare dintre aspectele metodologice, enumerate mai sus, pe care le-am identificat în lucrările lui R. Reece.

O investigație preliminară asupra unor eșantioane monetare din areale variate a arătat că se poate vorbi de o folosire diferită a monedei, în interiorul lumii romane occidentale. Ea se reflectă în oscilațiile diferitelor tipuri și nominaluri de monede, în anumite perioade de timp, de la o zonă la alta. Unul din procedeele prin care a fost evidențiată îl reprezintă urmărirea variației raportului (*ratio*) dintre diferite nominaluri (denari/sesterți sau

²⁴ Idem, *Roman coinage in Britain and the Western Empire*, p. 230, fig. 1; idem, *Clustering of coin finds in Britain, France and Italy*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 65, fig. 1–2.

²⁵ Idem, *Roman coin from 140 sites in Britain*, p. 12.

²⁶ Idem, *Bronze coinage in Roman Britain and the western provinces*, în R. A. G. Carson, C. M. Kraay (eds.), *Scripta Nummaria Romana: essays presented to Humphrey Sutherland*, London, 1978, p. 124–142.

²⁷ Idem, *The Roman coins found in 1931–8*, în B. Cunliffe, *op. cit.*, p. 188–217, fig. 22–23.

²⁸ Idem, *The Roman coins from Richborough – a summary*, în *BIA/UL*, 18, 1981, p. 50–51.

²⁹ Idem, *Roman coinage in southern France*, p. 91–105.

³⁰ Idem, *A short survey of the Roman coins found on 14 sites in Britain*, p. 269–276.

³¹ Idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *Temples, churches and religion in Roman Britain*, BAR-BS 77(i), Oxford, 1980, p. 115–128; idem, *Coins and frontiers: The Falkirk hoard reconsidered*, în W. Hanson, L. Keppie (eds.), *Roman Frontier Studies. XII.1979. Papers presented to the 12th international Congress of Roman Frontier Studies*, BAR-IS 71(i), Oxford, 1980, p. 119–129; idem, *The “normal” hoard*, în O. Carcassonne, T. Hackens (éds.), *Statistique et Numismatique. Table ronde organisée par le centre de Mathématique Sociale de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales de Paris et le Séminaire de Numismatique Marcel Hoc de l’Université Catholique de Louvain, Paris, 17–19 sept. 1979 (PACT 5)*, Rixensart, 1981, p. 299–308; idem, *Coinage in Roman Britain*, London, 1987, p. 76.

dupondii și ași/sesterți) aparținând grupurilor monetare cercetate, provenind din areale diferite³². Aprofundarea analizei, prin aplicarea unor tehnici statistice de autocorelare spațială și analiză a trendurilor de distribuție spațială a relevat existența unui tipar spațial și temporal al distribuției sesterților, în partea apuseană a lumii romane. Concret, proporțiile mai mari de astfel de nominaluri se „deplasează” din nordul Italiei (în secolul I), prin zona Rinului Superior (în secolul al II-lea), ajungând în *Britannia*, la începutul secolului al III-lea³³. Asociind variația temporală (procentele de sesterți ale unui sit și ale vecinilor săi în perioada anterioară, transpuse într-o ecuație regresivă), în analiza distribuției spațiale, se evidențiază existența unei legături între devalorizările monetare și deplasările sesterților în Imperiu³⁴.

Aceste variații ale utilizării monedei în areale specifice s-au tradus prin identificarea unor modele de circulație monetară (a). Pentru definirea unui tipar britanic, într-o primă etapă, au fost selectate 18 colecții de monede, provenind din 14 așezări, cu statut arheologic foarte variat. Sunt calculate valorile procentuale din fiecare grup și se încearcă reprezentarea lor grafică într-o formă cât mai simplă. Rezultă astfel imaginea unei matrici monetare provinciale, ce conține zone înnegrite, unde se concentrază majoritatea valorilor siturilor, dar și valori periferice sau dispartate. Manipularea datelor a presupus un grad de subiectivitate în redarea (mai ales sub formă vizuală) a rezultatelor³⁵. E interesant că o nouă reprezentare grafică, a unei baze de date net superioară (88 de situri, de această dată) – sub forma unei histograme cu bare întregi, reprezentând valorile medii ale tuturor siturilor, pentru fiecare perioadă – păstrează, destul de evident, trăsăturile matricii anterioare³⁶.

Clasificarea datelor numismatice pe un areal mult mai vast a fost posibilă prin aplicarea metodei de analiză *cluster*. Succint, sunt trasate grafice cu două axe, reprezentând faze cronologice, în care sunt trecute valorile corespunzătoare siturilor. Aceste valori reprezintă procentul sitului din care se extrage procentul regiunii, în faza respectivă. Astfel, se poate lesne observa comportamentul monetar al unui sit, în contextul regiunii, simultan, în două perioade de timp. Finalitatea metodei constă în identificarea unor grupuri de situri, cu o conduită similară. Rezultatele notabile au fost obținute prin punerea în aceeași diagramă a valorilor tuturor eșantioanelor monetare (74), corespunzătoare fazelor cronologice A și D. Urmărind concentrarea siturilor, pe baza raportului dintre monedele din cele două perioade se poate distinge, destul de evident, un tipar britanic și unul continental (cuprinzând nordul Italiei, sudul și nordul Franței). De asemenea, siturile britanice se separă vizibil în două grupuri bine individualizate³⁷. Ulterior, diagrama lui R. Reece a fost completată cu valorile pentru siturile din Peninsula Iberică, care oscilează între cele două mari tipare monetare³⁸. În interiorul aceluiași grafic s-a trasat o linie de regresie, care taie punctele reprezentative pentru perioadele A și D ale siturilor, demonstrându-se existența unui raport invers proporțional între grupele de valori corespunzătoare celor două faze³⁹.

Separarea celor două tipare monetare (insular și continental) a fost urmată de evidențierea trăsăturilor specifice fiecăruia (b). Metoda folosită anterior a permis deja identificarea a două grupuri de situri în interiorul modelului britanic. Pentru o mai bună delimitare a lor, se apelează la același procedeu, dar de această dată, se urmărește raportul dintre monedele emise în faza B și cele din faza D, în fiecare caz. De asemenea, se recurge la marcarea siturilor cu un simbol grafic, corespunzător definițiilor lor arheologice. Se delimitează astfel, în interiorul tiparului britanic, două grupe principale. Prima dintre ele conține așezările ce au un raport aproximativ egal între cele două faze, majoritatea fiind orașe. Cea de-a doua înglobează situri de dimensiuni mai mici (în special forturi și așezări rurale), care au un raport inegal între faze, în favoarea monedelor târzii⁴⁰. O posibilă

³² Idem, *Roman coinage in Britain and the Western Empire*, p. 227–252.

³³ I. Hodder, R. Reece, *An analysis of the distribution of coins in the Western Roman Empire*, în *Archaeo-Physika*, 7, 1980, Bonn, p. 179–192.

³⁴ Idem, *A model for the distribution of coins in the western Roman Empire*, în *JAS*, 4, 1977, p. 1–18.

³⁵ R. Reece, *A short survey of the Roman coins found on 14 sites in Britain*, fig. 1; idem, *The coins*, în B. Cunliffe, *op. cit.*, p. 191, fig. 108.

³⁶ Idem, *Zur Auswertung und Interpretation römischen Fundmünzen aus Siedlungen*, în M. R.– Alföldi (Hrsg.), *Ergebnisse des FMRD-Colloquiums vom 8.–13. Februar 1976 in Frankfurt am Main und Bad Homburg V.D.H.*, SFMA I, Berlin, 1979, p. 179, fig 2; idem, *Coinage in Roman Britain*, p. 83, fig. 5.2.

³⁷ Idem, *Clustering of coin finds in Britain, France and Italy*, în P. J. Casey, R. Reece (eds.), *op. cit.*, p. 75, fig. 8.

³⁸ L. Villaronga, *Análisis crítico a las representaciones graficas establecidas por Reece para estudiar la circulación monetaria y trazado de líneas de regresión*, în L. Villaronga (dir.), *Symposium Numismatico de Barcelona, 27 y 28 de febrero de 1979*, II, Barcelona, 1979, p. 149–151.

³⁹ *Ibidem*, p. 151–152.

⁴⁰ R. Reece, *Zur Auswertung und Interpretation römischen Fundmünzen aus Siedlungen*, în M. R.– Alföldi (Hrsg.), *op. cit.*, p. 183, fig. 4; idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 121, fig. 6.3; idem, *Coinage in Roman Britain*, p. 93, fig. 5.8.

explicație a acestei situații monetare s-ar putea regăsi în condițiile economice specifice *Britanniei*, la sfârșitul secolului al IV-lea (decăderea orașelor)⁴¹. Aceste asocieri ale listelor de monede cu o anumită definiție arheologică a siturilor nu este un absolută, existând numeroase excepții. Un alt posibil criteriu de grupare a lor, în interiorul diagramei, ce va fi utilizat cu rezultate semnificative în analizele ulterioare, este cel al poziției geografice a așezărilor, în interiorul provinciei⁴².

Schema britanică reprezintă doar o parte a unui model general al pierderii de monedă, evidențiat la nivelul întregii părți occidentale a Imperiului Roman. În interiorul acestei matrici monetare generale, principala distincție se poate face între zonele centrale și cele periferice. Tiparul central, vest-mediteranean, reprezintă standardul pierderii de monedă, evidențiat în Italia, partea sudică a Franței, estul Peninsulei Iberice și nordul Africii. O abatere a lui o constituie tiparul periferic, specific unor areale precum Britania, coasta de vest a Peninsulei Iberice sau provinciile dunărene⁴³. O modalitate prin care s-a încercat redarea acestor diferențe este sub forma a două diagrame în care sunt trasate două linii de regresie. În interiorul lor sunt reprezentate siturile din Imperiu, pe criteriul raportului de monede în fazele A/D și distanța, aproximată în kilometrii, față de *Roma* și, respectiv, față de frontiere. Se observă tendința generală a siturilor cu multe monede timpurii, de a se concentra spre centru, în zona mediteraneană și cea a siturilor cu multe monede târzii de a se mișca spre frontiere⁴⁴. Una dintre explicațiile pentru această separare, cel puțin pentru primele trei secole, ar putea-o reprezenta stadiul diferit al dezvoltării economiei de piață și, implicit, a gradului de monetizare în aceste areale. Abia din secolul al treilea, zonele periferice vor avea un coeficient superior al pierderii de monedă⁴⁵. Iar în următoarele două secole, monedele se concentrează în provinciile de frontieră și în regiunile cu activitate militară intensă⁴⁶.

Prin compararea unui sit cu fundalul monetar căruia îi aparține se poate remarca, în primul rând, normalitatea sau caracterul particular, după caz, al listei lui de monede (c). Și, totuși, cât de mare trebuie să fie această deviație pentru a fi nevoie să căutăm o explicație particulară? În multe din cazuri s-a întâmplat ca metoda aplicată adecvat la situația concretă să ofere răspunsul cel mai indicat. În anumite circumstanțe, așa cum voi exemplifica pe parcurs, se pot identifica chiar potriviri neașteptate ale anumitor situri, în anumite contexte monetare. Am selectat pentru a aduce în discuție trei astfel de procedee (cu situații concrete), prin care metoda comparării unui sit cu un fundal monetar și-a dovedit viabilitatea. Primele două sunt metode statistice specifice, aplicate în domeniul numismaticii – deviația standard și procentele cumulative –, iar ultima dintre ele presupune calcule aritmetice simple (*ratio*).

În primul dintre cazuri, se operează cu valorile medii ale unui grup de situri, exprimate *permilia*, pentru fiecare perioadă, de la care se calculează deviațiile standard ale tuturor siturilor pentru intervalul cronologic respectiv. Foarte succint, acest măsurător statistic arată cum se grupează valorile siturilor respective în jurul mediei. O „distribuție normală” presupune că două din fiecare trei valori vor sta în interiorul limitelor calculate pentru deviația medie. În interiorul fundalului britanic, situl de la Richborough a reprezentat dintotdeauna un caz particular, prin numărul foarte mare de monede recoltate de aici (peste 56 000 ex.), dar, mai ales prin faptul că aproape jumătate din ele aparțin ultimei perioade (388–402 AD). Comparația lui Richborough, un sit rural, se realizează cu fundalul celei de-a doua grupe de situri britanice. Modalitatea grafică de reprezentare este sub forma unei diagrame ce conține procentele medii ale acestor situri, cu marja lor de deviație standard, la care sunt raportate valorile lui Richborough. Cu excepția ultimei perioade, toate datele acestui sit se încadrează în limitele permisibile ale deviației grupei a doua a așezărilor britanice. Se realizează o corecție, prin care această valoare anormală este egalizată cu valoarea medie a fundalului pentru perioada respectivă, restul perioadelor, modificate proporțional, putând fi văzute necontaminate de anormalitatea finală. Rezultatul este unul de minimă

⁴¹ Idem, *Town and Country – the end of Roman Britain*, în *WA*, 12/1, 1980, p. 77–92; idem, *Economic history from site-finds*, în T. Hackens, R. Weiller, (éds.), *Actes du 9ème Congrès International du Numismatique*, Berne, Septembre 1979, I, Louvain-la-Neuve/Luxembourg, 1982, p. 500.

⁴² Idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 103.

⁴³ Idem, *Metodos de comparacion entre las monedas procedentes de hallazgos*, în L. Villaronga (dir.), *Symposium Numismatico de Barcelona*, 27 y 28 de febrero de 1979, I, Barcelona, 1979, p. 17–28; idem, *Roman coins in the western Mediterranean: a quantitative approach*, p. 342–343; vezi și P. Kos, *op. cit.*, p. 105, 114 și fig. 8–11.

⁴⁴ R. Reece, *Ab Urbe ad Limites*, în L. Villaronga (dir.), *II Simposi Numismatic de Barcelona*, 3 i 4 Març de 1980, Barcelona, 1980, p. 232, fig. 1.

⁴⁵ Idem, *Economic history from site-finds*, în T. Hackens, R. Weiller, (éds.), *op. cit.*, p. 501–502.

⁴⁶ Idem, *Coins and Frontiers – or Supply and Demand*, în J. Fitz (Hrsg.), *op. cit.*, p. 644–645.

deviație în interiorul limitelor deviației standard a fundalului. O modalitate concisă de a exprima această situație o reprezintă calcularea procentului sitului din cel al deviației permise a grupului siturilor britanice⁴⁷.

Raportarea templului de Uley la fundalul britanic al siturilor se realizează urmând aceleași etape de investigație. Situația este una particulară, căci, acum, valoarea acestuia depășește de trei ori limita permisibilă a deviației standard de la media britanică, pentru perioada a XIV-a. După corecția datelor, Uley va deveni un sit perfect „potrivit”⁴⁸. Finalitatea acestor calcule și corecții, aparent complicate, dar, de fiecare dată clar explicate și reprezentate grafic de către autor, e aceea de a transforma un sit anormal, într-unul „potrivit”, comparabil cu alte situri și de a-l integra și explica în fundalul monetar căruia i-ar aparține în mod normal. Cel puțin în aceste două situații, prezentate mai sus, anomaliile, evidențiate prin aplicarea metodei, se explică prin insinuarea unor tezaure, nereperate ca atare, în cursul săpăturilor arheologice, în listele de monede descoperite⁴⁹.

Prin extrapolarea acestei modalități de investigare la un areal politic și geografic mai larg (cel al Imperiului), se obțin rezultate semnificative. Într-o primă etapă este definit un fundal mediteranean, compus inițial din mediile a 20 de situri, selectate pe criteriul poziționării lor geografice. Validitatea datelor acestui context monetar trebuie testată prin raportarea lor la cazuri particulare – situri din același areal care trebuie să dovedească un compartament al pierderii de monedă asemănător. Astfel, fundal mediteranean este comparat cu *Ravenna* și cu Malta. Primul dintre acestea se comportă ca un sit tipic mediteranean, având doar patru valori puțin în afara limitelor permisibile ale deviației standard, nici una dintre ele nedepășind dublul acesteia, pentru perioadele respective⁵⁰. Gradul de potrivire a Maltei este unul superior, doar două dintre valorile acesteia fiind în afara câmpului variațiilor mediteraneene⁵¹.

Rezultate total diferite au fost obținute prin raportarea altor două situri la acest fundal monetar: *Conimbriga* și *Roma*. Primul dintre ele are doar trei valori normale, restul de 18 depășind limitele permise de la două până la cinci ori. În schimb, cifrele acestui sit s-au dovedit a fi foarte asemănătoare cu cele calculate pentru grupa a doua a siturilor britanice (în acest caz, nu mai puțin de 18 valori sunt comune)⁵². Această similitudine pare să-l fi surprins chiar și pe autor, care a admis ulterior că a apelat la această comparație, urmărind să evidențieze o posibilă distincție între părțile nordice și cele sudice ale lumii romane. Dar rezultatele obiective ale metodei aplicate, într-o consecvență manieră inductivă, au demonstrat că separația se face între centru (zona mediteraneană) și periferie, căreia îi aparțin, printre altele, deopotrivă siturile britanice și *Conimbriga*⁵³. Pe de altă parte, comportamentul *Romei* – care are nu mai puțin de 16 valori în afara deviației acceptabile, este unul foarte surprinzător. Explicațiile acestei situații se vor contura, convingător, prin aplicarea unei alte metode statistice. Pentru moment, autorul justifică anomalia prin dimensiunile reduse ale mostrei monetare recoltate din acest sit (un eșantion de doar 144 ex.)⁵⁴.

Metoda procentelor cumulative pornește de la un model teoretic, care presupune o pierdere controlată și uniformă de monede, în fiecare dintre cele 21 de intervale cronologice. Astfel că în fiecărei perioade i-ar corespunde un procent ipotetic de 4,76% din totalul monedelor descoperite într-un sit. Rezultatul grafic îl reprezintă o diagramă, în interiorul căreia este trasată o linie dreaptă, ale cărei valori reprezintă cumularea procentelor de monede din fiecare perioadă, cu totalul perioadelor anterioare (se pornește de la 0 și se ajunge la 100%). Pornind de la această schemă, s-a calculat curba valorilor medii ale grupurilor mediteraneene. S-a constatat că devierea acesteia de la modelul teoretic (linia dreaptă) este una destul de mică, astfel că se poate

⁴⁷ Idem, *Zur Auswertung und Interpretation römischen Fundmünzen aus Siedlungen*, în M. R.- Alföldi (Hrsg.), *op. cit.*, p. 191, fig. 10 a,b; idem, *Coinage in Roman Britain*, p. 81–88. Aceleași rezultate sunt obținute, prin înlocuirea metodei statistice cu procedee matematice simple (vezi, în special, p. 87, fig. 5.5 a–b).

⁴⁸ Idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 115–128.

⁴⁹ Idem, *The Roman coins found in 1931–8*, în B. Cunliffe, *op. cit.*, p. 213–216; idem, *The Roman coins from Richborough – a summary*, p. 52–53 (la fel de bine pot reprezenta descoperiri izolate, pierdute aproape intact, în ultima fază de existență a sitului); idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 122. Pentru o abordare diferită a unei situații similare, vezi P. Kos, *op. cit.*, p. 106, 114 și fig. 13.

⁵⁰ R. Reece, *Metodos de comparacion entre las monedas procedentes de hallazgos*, în L. Villaronga (dir.), *op. cit.*, p. 17–19 și fig. 1–3.

⁵¹ Idem, *Roman coins in the western Mediterranean: a quantitative approach*, p. 341–342, 348 și fig. 1.

⁵² Idem, *Metodos de comparacion entre las monedas procedentes de hallazgos*, în L. Villaronga (dir.), *op. cit.*, p. 19–20 și fig. 4–6.

⁵³ Idem, *Coinage in Roman Britain*, p. 106–107; vezi și rezultatele asemănătoare obținute de L. Villaronga (*op. cit.*, p. 152–154), prin raportarea a două situri iberice, aflate în poziții geografice diferite – *Conimbriga* și *Emporion* – la fundalul mediteranean.

⁵⁴ R. Reece, *Roman coins in the western Mediterranean: a quantitative approach*, p. 341, 348 și fig. 1.

afirma, cu argumente, că siturile mediteraneene au valori destul de echilibrate și constante ale pierderii de monedă, pe tot parcursul existenței Imperiului Roman⁵⁵.

Construcția propusă trebuie să treacă proba confruntării cu situațiile reale, în acest sens fiind selectate două situri: *Luni* și *Roma*. Valorile coloniei din Liguria se încadrează în limitele mediteraneene (chiar dacă sunt plasate, mai mereu, în partea de jos) și urmează, îndeaproape, trendul acestora⁵⁶. Confirmând oarecum situația anterioară, monedele din *Roma* sunt foarte divergente de la acest trend. De această dată, eșantionul este foarte reprezentativ, însumând aproape 5 000 de monede, descoperite în zona Forumurilor romane și a Palatinului. Dar colecția este una foarte eterogenă, monedele fiind separate în 10 grupuri, pe baza locului și a condițiile de descoperire și de păstrare ulterioară. Analiza separată a acestor grupuri, prin aplicarea aceleiași metode, a procentelor cumulative, i-a permis să distingă două tendințe în interiorul colecției de la *Roma*. A observat că jumătate dintre acestea au valori foarte scăzute până în secolul al IV-lea, după care urmează o creștere bruscă, în vreme ce restul grupurilor se încadrează, exemplar, în marja mediilor și în trendul siturilor mediteraneene. Prima tendință confirmă existența unor tezaure împrăștiate, care, probabil, au fost acumulate și depozitate la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul veacului următor. Excluzând aceste prezumtive depozite de monede, valoarea medie a monedelor descoperite în *Roma* revine la poziția normală, în interiorul fundalului mediteranean⁵⁷.

Aplicarea acestei metode a permis, pe de o parte, probarea validității fundalului monetar, iar pe de altă parte, testarea „normalității” grupurilor de la *Roma*, prin confruntarea lor cu elementele acestui fundal. Compararea valorilor siturilor britanice cu cele italiene, prin utilizarea aceluiași procedeu, arată clar distincția dintre centru și periferie. E vorba de doi poli ai folosirii (și pierderii) de monedă, între care se interpun, probabil, articulat, valorile siturilor din zona Franței și a Germaniei. Ar fi mai corect să vorbim de două extreme ale unui tipar monetar continuu, în interiorul căruia există variații ale grupurilor de situri, de la o zonă la alta⁵⁸.

Un alt procedeu prin care un sit se poate raporta la un fundal monetar îl reprezintă evoluția raportului de monede (*ratio*) dintr-o perioadă, comparativ cu perioada anterioară. Valorile acestui raport, ușor de calculat, indică tendințele folosirii de monedă, într-un anumit interval, în cadrul unui sit. Ele căpătă cu adevărat consistență și pot fi interpretate abia în momentul când sunt raportate la un trend monetar general, specific unui areal. Aserțiunea este probată cu două situații concrete – siturile de la Uley⁵⁹ și Portchester⁶⁰, examinate din această perspectivă, în contextul general britanic. Acest *ratio* reprezintă un instrument eficient de analiză și interpretare a listelor de monede; astfel că, descoperirile din 140 de situri britanice sunt înfățișate, inclusiv, prin prisma acestui raport. Urmărind valorile din tabele, de poate aprecia, în orice moment, cum evoluează orice sit de la o perioadă la alta și care este poziția lui de ordine, în tabloul general, pe baza acestui criteriu. Succint, se poate extrage un trend particular, și poate fi raportat, detaliat, la trendul general⁶¹. În cazul așezărilor care au mai multe liste de monede, de proveniență diferită, prin aplicarea acestei metode se poate aprecia „normalitatea” fiecăreia dintre ele (a se vedea, concret, cazul sitului de la Cirencester, unde există cinci grupuri de monede)⁶².

Un alt aspect al cercetării numismatice a siturilor romane pe care aș dori să îl aduc în discuție se referă la aprovizionarea inegală cu monede a acestora, provenind din diferite monetării, în cursul secolului al IV-lea (d). Surprinderea acestor disparități monetare se realizează cu mijloace aritmetice și grafice simple. Astfel, monedele lizibile sunt aranjate pe cele mai restrânse intervale cronologice, pe care datarea absolută a mărcilor de monetărie o permite și, apoi, sunt grupate pe criteriul locului de origine. Reprezentarea grafică permite compararea proporțiilor diferitelor monetării, în listele de monede ale unor situri foarte disparate, precum cele de la Richborough, *Roma*, Malta, *Conimbriga* sau *Carnuntum*. În cazurile expuse aici, tiparul locului de proveniență a monedelor (în secolul al IV-lea) este unul specific fiecărui sit, reflectându-l, probabil, pe cel al zonei (provinciei) căreia îi aparține. El presupune o aprovizionare preferențială a siturilor, de la o monetărie principală sau de la un grup de monetării, susținută în unele cazuri și de o sursă secundară (poziția și raportul lor se poate schimba în timp).

⁵⁵ Idem, *The use of Roman coinage*, p. 198–200, fig. 1.

⁵⁶ Idem, *A collection of coins from the centre of Rome*, în *Papers of the British School at Rome*, 1, 1982, Rome, p. 135–136, fig. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 136, fig. 1.

⁵⁸ Idem, *Coinage in Roman Britain*, p. 101–102, fig. 6.2.

⁵⁹ Idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 115, 124, 127 și fig. 6.7.

⁶⁰ Idem, *Portchester revisited*, în *OJA*, 10/2, 1991, p. 253–260.

⁶¹ Idem, *Roman coin from 140 sites in Britain*, p. 69–78, Tab. VI A, p. 81–88, Tab. VI B (până la anul 260 AD) și p. 89–98, Tab. VII (pentru secolul al IV-lea).

⁶² *Ibidem*, p. 14–17.

Din păcate, datele în sine, oricât de mult ar fi prelucrate, sunt insuficiente pentru a înțelege, de exemplu, în ce măsură producția monetărilor se reflectă proporțional în listele siturilor sau dacă criteriul distanței față de centrul de baterie este unul determinant⁶³. O cheie în surprinderea mecanismelor aprovizionării cu monedă ar putea-o reprezenta aprecierea ratei de aprovizionare a siturilor, prin calcularea coeficientului monedă/an (se împarte numărul de monede dintr-o perioadă, delimitată după modelul de mai sus, la numărul de ani, aproximativ, pe care îi conține). În general, graficele obținute au valori foarte neregulate ale acestui coeficient, atât în interiorul așezărilor, cât și între așezări. Aceste variații ale diagramelor se traduc prin oscilații în aprovizionarea cu monedă de metal inferior, iar pe baza lor s-ar putea încerca să se estimeze ponderea pe care statul, pe de o parte, și activitatea comercială, pe de altă parte, o au în alimentarea cu monedă a unui sit (și a unui areal), în anumite intervale temporare⁶⁴.

Toate aceste direcții de investigare, pe care am încercat să le expun, într-o manieră sintetică, au fost aplicate pe un material numismatic foarte consistent și diversificat, al cărui areal de descoperire și de depozitare este unul foarte extins. Chiar și în aceste circumstanțe a existat, aproape întotdeauna, un bun control asupra informației numismatice primare. Autorul a cercetat, personal, numeroase colecții din Europa (Italia, Franța, Germania, Malta etc.) și a studiat și publicat listele a nu mai puțin de 87 de situri britanice⁶⁵.

Instrumentele cu ajutorul cărora își expune și își argumentează metodele sunt, în cea mai mare parte, împrumutate din domeniul științelor exacte, precum cel al matematicii sau chiar al statisticii. Admit că o parte din ele, precum regresiiile multiple, cu mulți vectori și coeficienți de regresie⁶⁶ mi-au fost inaccesibile, în esență, dar am încercat să urmăresc, pe cât posibil, rezultatele obținute. Deși a fost adeptul experimentelor și inovațiilor în domeniul numismatice, pledând și aplicând, conștiincios, astfel de metode numerice, R. Reece optează, la un moment dat, pentru procedee aritmetice simple. Se oferă cel puțin două justificări pentru această opțiune: pe de o parte, dorește să înțeleagă fiecare expresie matematică pe care o folosește, în termeni de material fizic, concret⁶⁷, pe de altă parte, materialul arheologic (inclusiv monedele) este unul disparat, nu are o anumită ordine în distribuție, iar diferitele grupuri au o variabilitate extremă. Prin urmare, rezultatele unor teste „curate” aplicate pe un material „murdar”, precum cel arheologic, trebuie privite cu scepticism⁶⁸. Afirmată din partea cuiva care a testat, consecvent, astfel de procedee statistice, dintre cele mai variate, cred că poziția respectivă are un plus de greutate.

O constantă a metodelor utilizate, până în acest punct, o reprezintă natura lor inductivă, afirmată de către autor, explicit, de fiecare dată când s-a ivit ocazia. Cele prezentate anterior au arătat că orice investigație numismatică pornește exclusiv de la elementul particular (lista de monede a unui sit). Doar studiul unor asemenea unități disparate, degrevate de orice prejudecăți, inclusiv de natură arheologică, a demonstrat în ce măsură ele se pot grupa și care este natura acestor grupuri. Concret, definiția arheologică a unui sit nu presupune și un comportament monetar specific, în opinia lui R. Reece, dacă acest lucru nu este argumentat pe baza descoperirilor de monede. Astfel, se încearcă evidențierea specificului numismatic pentru două categorii diferite de situri britanice. Dar analiza a demonstrat că templele⁶⁹ și, respectiv, vilele romane⁷⁰ nu au o pierdere de monedă care să le individualizeze în interiorul categoriei generale a siturilor definite, generic, rurale. Aceste situații au reprezentat un argument suficient de puternic încât să-l determine pe numismatul englez să raporteze un

⁶³ Idem, *Coins and Frontiers – or Supply and Demand*, în J. Fitz (Hrsg.), *op. cit.*, p. 643–646; idem, *Bronze coinage in Roman Britain and the western provinces*, în R. A. G. Carson, C. M. Kraay (eds.), *op. cit.*, p. 124–142; idem, *Roman coins in the western Mediterranean: a quantitative approach*, p. 341–350; idem, *A collection of coins from the centre of Rome*, p. 116–145; idem, *Mints, markets and the military*, în T. Blagg, A. King (eds.), *op. cit.*, p. 143–160; idem, *Coins as minted and coins as found*, în M. Crusafont i Sabater, A. M. Balaguer, P. P. Ripollès Alegre, *Homenatge al Dr. Leandre Villaronga /AN 21–22–23 (1991–1993)*, Barcelona, 1993, p. 57–62; N. S. Ryan, *Fourth-Century Coin Finds from Roman Britain. A Computer Analysis*, BAR-BS 183, London, 1988, p. 60–108 și 149–150; M. Fulford, *op. cit.*, p. 67–114.

⁶⁴ R. Reece, *A collection of coins from the centre of Rome*, p. 140–144, fig. 4a–b; idem, *Mints, markets and the military*, în T. Blagg, A. King (eds.), *op. cit.*, p. 151–153, fig. 2–4.

⁶⁵ Idem, *Roman coinage in Britain and the Western Empire*, p. 227–229; idem, *Roman coin from 140 sites in Britain*, p. 10.

⁶⁶ A se vedea, de exemplu, ecuația de regresie a lui Davis (I. Hodder, R. Reece, *op. cit.*, p. 3).

⁶⁷ R. Reece, *The Roman coins from Richborough – a summary*, p. 52.

⁶⁸ Idem, *Site finds in Roman Britain*, p. 180; idem, *The interpretation of site finds – a review*, în C. E. King, D. G. Wigg (eds.), *op. cit.*, p. 348.

⁶⁹ Idem, *Religion, coins and temples*, în W. Rodwell (ed.), *op. cit.*, p. 115–128.

⁷⁰ Idem, *Coins and Villas*, în K. Branigan, D. Miles (eds.), *The economy of Romano-British villas*, Sheffield, 1988, p. 34–41.

sit individual la fundalul general căruia îi aparține și nu la vreo categorie de așezări, cu funcționalitate asemănătoare.

Ulterior, R. Reece nuanțează această opinie, acceptând că, în anumite condiții și în interiorul anumitor limite, anumite tipuri de situri au liste de monede specifice. Este propusă o tipologie detaliată a așezărilor dintr-o regiune (*Britannia*), pornindu-se de la datele numismatice și urmărindu-se convergența lor cu informațiile arheologice, istorice sau geografice. Axul central al acestei construcții îl reprezintă împărțirea siturilor pe baza raportului dintre monedele radiate, din perioada 260–296 (faza B) și cele târzii, din intervalul 330–402 (faza D), în fiecare caz. Acest criteriu fusese utilizat, cu rezultate notabile, în delimitarea a două grupe de situri britanice (*vide infra*).

Variațiile aceluiași indicator, aplicat la o bază de date îmbogățită (140 de situri) au permis distincții mai precise în interiorul celor două grupuri. Un rol special se acordă siturilor apreciate ca fiind anormale (excepții) și se încearcă căutarea unor trăsături generale în modul cum ele se asociază (grupuri de excepții). Astfel, într-o primă fază sunt delimitate cinci categorii de așezări, ce au tipare specifice de pierdere de monedă: orașe mari, vile, temple, forturi și așezări rurale⁷¹. O distincție mai precisă se poate face în interiorul anumitor clase mai puțin omogene, fie prin rafinarea datelor existente (orașe „bune” și „rele” – care urmează tiparul rural de pierdere de monedă) sau prin precizarea poziției geografice în interiorul provinciei (orașele „bune” și, respectiv, așezările rurale pot fi apusene sau răsăritene). Acest din urmă criteriu pornește de la premisa că există o separație monetară între părțile de est și cele de vest ale *Britanniei*. Rezultă astfel o schemă finală care propune opt categorii de situri (bine definite arheologic) cărora le corespund modele specifice de folosire a monedei⁷².

Cuantificarea acestor modele se face prin calcularea valorilor medii a fiecăreia dintre categorii. Acest proces presupune o selecție preliminară a unui număr maxim de zece situri reprezentative, în fiecare caz, pe diverse criterii (săpătură arheologică, locuire continuă sau dimensiunea listei de monede). Situațiile extreme, divergente, atât la nivelul grupului (vezi cazul templului de la Henley Wood), cât și la nivelul siturilor (cazul colecției Butt Road, de la Colchester – Col BR) au fost excluse. Astfel că aceste valori sunt, în realitate, cifrele unor eșantioane reprezentative, încercând să exprime standardul pierderii și folosirii de monedă pentru fiecare dintre categoriile mai sus delimitate⁷³.

Se obțin opt seturi de date care pot fi analizate și interpretate doar în contextul general al siturilor britanice. Acest lucru se realizează prin calcularea raportului dintre valorile medii ale grupurilor și valoarea medie a provinciei, în fiecare dintre cele 21 de perioade. Rezultatele sunt redată grafic sub forma unor diagrame. Impactul vizual al acestor reprezentări este unul evident. În fiecare dintre cele opt situații se pot distinge tenduri monetare bine definite care sugerează o folosire (pierdere) specifică de monedă pentru diferite tipuri de situri din diverse areale⁷⁴. Sunt remarcate și unele inconveniențe minore ale acestei metode, cauzate, în special, de modul cum au fost alese siturile reprezentative. Se admite că mai trebuie lucrat la validarea selecției siturilor din fiecare categorie și trebuie căutată coerența acestor categorii⁷⁵.

Reevaluând critic propria construcție propusă mai sus, R. Reece apreciază că ea a fost rezultatul unei metode de cercetare deductivă, adică a procedat în maniera pe care a respins-o de fiecare dată când a avut ocazia (de cele mai multe ori răspunzându-i lui P. J. Casey). A pornit de la supoziția că așezările rurale trebuie separate de orașe, forturile de temple etc. A luat definițiile arheologice ale siturilor, a adăugat câteva împărțiri în cadrul fiecărei categorii, stabilind pentru fiecare media pierderii de monedă⁷⁶. Își propune să acționeze strict analitic și inductiv, introducând datele celor 140 de situri într-un creuzet numeric, urmând a observa ce grupuri se formează. Apare, din nou, problema implacabilă a metodei prin care se sortează grupurile. Deși există tentația de a aplica procedee statistice, sofisticate, își menține reticența, argumentată anterior. Tehnica pe care o propune în acest sens – cea a curbelor procentuale cumulative, este una simplă, în aparență, căci presupune operații aritmetice elementare. Probabil că această senzație este favorizată și de maniera clară și sintetică în care ea este aplicată și figurată, pas cu pas, în cazul sitului de la *Verulamium*⁷⁷.

⁷¹ Idem, *Roman coin from 140 sites in Britain*, p. 49–58 (Tab. IV) și p. 102–105.

⁷² *Ibidem*, p. 106–107; idem, *British sites and their Roman coins*, p. 863–864.

⁷³ „idealul platonician [...] reprezentând o reflecție distorsionată a fiecărui sit individual” (idem, *The interpretation of site finds – a review*, în C. E. King, D. G. Wigg [eds.], *op. cit.*, p. 348).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 353–354, Tab. 1–2 și p. 351, fig. 3–4; idem, *British sites and their Roman coins*, p. 865, Tab. 1 și p. 866, fig. 1.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 867–869.

⁷⁶ Idem, *Site finds in Roman Britain*, p. 181.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 182–188, fig. 1–5.

Metoda are trei etape bine delimitate, pe care le voi prezenta succint. Prima dintre ele presupune realizarea unor diagrame conținând curbele procentuale cumulative pentru fiecare din cele 140 de situri. Aceste curbe reprezintă valorile adunate, progresiv, ale fiecărui sit, în cele 21 de perioade, din care se scade valoarea medie calculată pentru siturile britanice (în fiecare perioadă). Rezultă valori pozitive sau negative, poziționate grafic, deasupra sau dedesubtul liniei orizontale, ce exprimă media la nivelul lui 0. Următorul pas îl reprezintă sortarea acestor diagrame. Ea se realizează, exclusiv, pe baze vizuale, pornind de la două criterii fundamentale. Unul dintre ele îl reprezintă profilul siturilor, exprimând direcția de mișcare a curbei și evoluția, în timp, a acestei mișcări. Celălalt este scara acestui profil, care reprezintă distanța față de medie, în fiecare caz. Ultima etapă constă în gruparea, în aceeași diagramă, a siturilor care au profile asemănătoare, exprimate la aceeași scară. Se obțin, astfel, 22 de grafice compuse, reprezentând grupuri de situri britanice care au o folosire asemănătoare a monedei. La rândul lor, aceste grupuri se asociază în trei blocuri distincte, conținând valori peste medie, valori sub medie și valori mixte⁷⁸.

Care sunt avantajele și dezavantajele acestei metode (mă refer exclusiv la cele exprimate, ca atare, de autor)? Metoda conține instrumentele adecvate prin care se pot sorta grupuri de situri, cu pierdere de monedă similară. Dar potențialul ei cel mai important îl reprezintă posibilele implicații ale grupurilor. Astfel, prin asocierea, în aceste diagrame, a unor situri bine cercetate (arheologic) și despre care există informații de altă natură, cu situri despre care nu știm mai nimic, putem extrapola interpretările istorice asupra celor din urmă. Concret, e prezentat cazul unui grup ce conține o colecție londoneză, despre care nu se cunosc alte date, asociată, în diagramă, cu mai multe forturi și un palat. E posibil ca monedele londoneze să provină dintr-un sit de tipul acestora⁷⁹.

Limitele acestei metode există și ele sunt evidențiate, cu același spirit critic, de către autor. Prima dintre ele este una de ordin tehnic: pentru a nu se crea confuzii de simboluri și profiluri, într-o diagramă trebuie să apară maxim 10 situri. Dar cea mai importantă se referă la selecția (și, implicit, gruparea) strict vizuală a siturilor, care are un grad ridicat de subiectivitate. Ea reprezintă o soluție, cel puțin până în momentul când se va dezvolta o posibilă, viitoare metodă numerică de sortare a siturilor⁸⁰.

Astfel de metode numerice propune studiul recent al lui K. Lockyear. Creuzetul conținând datele numismatice ale celor 140 de situri este analizat cu ajutorul a două tehnici statistice multivariate. Prima dintre ele este un tip de *Cluster Analysis – Dmax based cluster analysis*. Aplicând această metodă, se obține o dendrogramă a listelor de monede din așezările britanice, indicând diferitele nivele de similaritate la care siturile și, respectiv, grupurile, se unesc. Din această dendrogramă, tăiată, arbitrar, la nivelul 16, se extrag 24 de asocieri de situri, numite *clusters* și numerotate de la *a* la *x*. În tabele comparative se caută legăturile de corespondență între aceste *clusters* și cele 22 de grupuri sortate de R. Reece și, respectiv, cele cinci categorii de situri definite de același autor (*vide infra*). Se schițează un tipar al acestor asocieri, arătând că aceste tipuri de situri se asociază cu anumite *clusters*⁸¹.

Cea de-a doua metodă, *Correspondence Analysis* a fost aplicată doar pe un număr de 136 de situri, prin excluderea a patru dintre ele, considerate ca având valori extreme. Cu ajutorul acestei tehnici se extrag două hărți (diagrame) – una a variabilelor (perioadele) și una a siturilor (mostrele). Harta siturilor prezintă un interes deosebit. Pe această hartă sunt identificate *clusterule* extrase mai sus, grupurile (22) și tipurile de situri (5) definite ca atare de R. Reece, urmărindu-se, în fiecare caz, gruparea lor în una din cele patru zone ale graficului (interpretate în raport cu harta perioadelor). Rezultatele relevate se obțin în ultimul caz, prin evidențierea unor tipare (la scară mare) în interiorul și între diferite categorii de situri. Oarecum surprinzător, se demonstrează că faza A este cea care contribuie semnificativ la realizarea acestor tipare, fazele B și D având doar un rol minor în această separare⁸².

Am insistat asupra acestui studiu deoarece se încearcă reinterpretarea întregului material monetar pentru *Britannia*, dar cu alte metode și din altă perspectivă. Între cei doi specialiști există, cu certitudine, un dialog la nivel metodologic, care se desfășoară activ, în paginile aceleiași reviste. Pe de o parte, K. Lockyear pune în

⁷⁸ *Ibidem*, p. 188–206. Diagramele sunt grupate astfel: fig. 6–12, fig. 13–23, fig. 24–27.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 182, 190 (cazul concret e reprezentat de fig. 6, p. 190).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 188–190; vezi și aprecierile destul de nuanțate ale lui K. Lockyear asupra acestei metode (*Site finds in Roman Britain: a comparison of techniques*, în *OJA*, 19/4, 2000, p. 399).

⁸¹ *Ibidem*, p. 400–405, Tab. 1–5, fig. 3 și componența detaliată a *clusters* (*a–x*), p. 420–421.

⁸² *Ibidem*, p. 406–420, fig. 4–17.

discuție, e adevărat că într-o manieră destul de nuanțată, metodele aplicate și rezultatele obținute până la el. Pe de altă parte, R. Reece semnează un *Postscript* la acest material, la care mă voi referi în cele ce urmează⁸³. Se apreciază că metoda propusă este una obiectivă, are mecanisme repetabile, ce pot fi reproduse. Elimină orice prezumție arheologică sau de orice altă natură și judecă disciplinat, cifrele. E adevărat că ea ar mai putea fi rafinată, pentru a ține cont de profilele sau scara siturilor. Chiar s-ar putea folosi *Cluster Analysis* pentru o primă separare a datelor, iar metoda lui R. Reece pentru sortarea *clusters*-urilor; unele dintre acestea fie au dimensiuni prea mari, fie nu conțin siturile cele mai potrivite. Și totuși, este aceasta metoda cea mai indicată pentru o astfel de investigație? În cel puțin două situații anterioare, R. Reece a spus ca nu ia în calcul alternativa sortării informațiilor numismatice de către un calculator⁸⁴. Materialul arheologic, în genere, nu are deloc proprietățile care ar defini o populație statistică de referință. E foarte particular și foarte variabil. Deși aceste probleme sunt clare arheologului, ele crează dezastru în orice studiu numeric, fiind foarte dificil de prins în orice schemă de calcul.

Astfel că soluțiile statistice nu reprezintă o opțiune practică în interpretarea descoperirilor monetare din așezări. Opusul acestei abordări ar fi să se discute diferențele în pierderea de monedă, între situri care au fost definite arheologic: militare, religioase, urbane⁸⁵. Soluția cea mai convenabilă se află undeva la mijlocul celor două extreme. Orice investigație de acest gen ar trebui să țină cont, în egală măsură, de cel puțin trei factori fundamentali: tipul de sit, poziția în interiorul provinciei și istoria ocupării sitului⁸⁶. Sunt propuse două tehnici care pot fi folosite pentru a analiza listele descoperirilor monetare din siturile romane. Prima dintre ele presupune calcularea valorilor siturilor, sub forma unui procent din dublul unei valori medii și reprezentarea grafică a acestor rezultate într-o diagramă⁸⁷. Dar această metodă este dificil de utilizat atunci când sunt analizate, simultan, mai mult de două liste de monede. Astfel că tehnica cea mai potrivită pentru a raporta siturile individuale la un fundal căruia îi aparțin rămâne cea a Curbelor procentuale cumulative, sortate și grupate, vizual, în grafice compuse⁸⁸.

Validitatea acestei tehnici a fost testată prin analiza a trei grupuri de monede, având proveniență diferită. În primul caz este vorba despre colecția unui muzeu (Muzeul Național din Malta)⁸⁹, iar în celelalte două, despre monedele descoperite în săpăturile arheologice efectuate în așezări romane (St.-Bertrand-de-Comminges și Toulouse)⁹⁰. Pentru prima dată în acest câmp de studiu, se aduce în discuție un set de date reprezentând valoarea medie a pierderii de monedă în Imperiul Roman (*Empire Average Loss*). Această medie este constituită din datele recoltate de la un număr de 108 situri romane, selectate pe criteriul reprezentativității, dar ținându-se cont de situația inegală a publicării materialelor numismatice (astfel că Anglia și Germania sunt cel mai bine reprezentate)⁹¹. Având la îndemână acest instrument valoros, se pot analiza și interpreta diverse liste de descoperiri monetare, în contextul general al siturilor romane. Etapele și tehnicile pe care trebuie să le urmeze acest gen de investigație sunt cele utilizate în analiza numismatică a așezărilor britanice (*vide infra Verulamium*).

Se trasează, astfel, diagrame compuse, în interiorul cărora cele trei liste de descoperiri monetare sunt grupate cu cele ale unor situri romane care au profiluri asemănătoare⁹². Tehnica poate fi dezvoltată prin împărțirea axei cronologice, care acum include și secolul al V-lea, în două părți, la nivelul anului 260 AD. Sunt trasate diagramele corespunzătoare fiecăreia dintre ele, cu mențiunea că se calculează separat valorile *permilia* cumulative. Pentru fiecare din intervalele cronologice, fiecare din cele trei situri se poate asocia cu

⁸³ R. Reece, *Postscript* la K. Lockyear, *Site finds in Roman Britain: a comparison of techniques*, în *OJA* 19, 4, 2000, p. 419–420.

⁸⁴ Idem, *The Roman coins from Richborough – a summary*, p. 52; idem, *Site finds in Roman Britain*, p. 180.

⁸⁵ Idem, *Postscript...*, p. 420.

⁸⁶ Idem, *The coinage of Roman Britain*, p. 105; vezi și P. Kos, *op. cit.*, p. 114.

⁸⁷ Această valoare medie a siturilor poate fi calculată la nivelul unei provincii (“British mean”) (R. Reece, *The coinage of Roman Britain*, p. 145–147 și fig. 1) sau la nivelul întregii lumi romane (“Empire average mean”) (idem, *Comparing the coins finds at St-Bertrand-de-Comminges and Toulouse, and setting them in their empire-wide context*, în *JRA* 16, 2003, p. 614–615 și fig. 1).

⁸⁸ *Ibidem*, p. 615–623; idem, *The coinage of Roman Britain*, p. 105, 147–150 și fig. 3.

⁸⁹ Idem, *Roman coins in Malta: a preliminary study*, în *MH*, 12/4, 1999, p. 345–358.

⁹⁰ Idem, *Comparing the coins finds at St-Bertrand-de-Comminges and Toulouse, and setting them in their empire-wide context*, p. 611–623.

⁹¹ Pentru valorile medii ale siturilor romane, la nivelul Imperiului, calculate de către R. Reece, în forma *permilia*, simplu și cumulativ, *vide idem*, *Roman coins in Malta: a preliminary study*, p. 353, Tab. 1 și p. 349, fig. 3 și idem, *Comparing the coins finds at St-Bertrand-de-Comminges and Toulouse, and setting them in their empire-wide context*, p. 614, Tab. 3–4.

⁹² *Ibidem*, p. 621–623, fig. 8–11; idem, *Roman coins in Malta: a preliminary study*, p. 352, fig. 10.

situri diverse, pe criteriile exprimate mai sus⁹³. Proiectul este unul mult mai amplu și urmărește sortarea siturilor din Imperiu în grupuri de așezări care au avut o folosire (și pierdere) a monedei asemănătoare⁹⁴.

O metodă universală, care poate fi aplicată în cazul oricărui sit din perioada romană, în orice areal, cu maximum de rezultate, rămâne un *pium desiderium*. Probabil că această ultimă tehnică, propusă de R. Reece are profilul „metodei așteptate”, dar trebuie validată prin teste repetate. Faptul că s-a reușit aproximarea unei valori medii a pierderii de monedă, la nivelul lumii romane, oricât de relativă ar fi această cifră, e un pas important în acest sens. Rămân imuabile principiile de la care va porni orice încercare metodologică în acest sens: lista descoperirilor monetare ale unui sit trebuie interpretată doar prin comparație cu liste asemănătoare și doar în contextul monetar general căruia îi aparține.

METHODOLOGICAL ASPECTS CONCERNING THE MONETARY FINDS FROM THE ROMAN SETTLEMENTS

SUMMARY

The paper's subject is the list of coins revealed by an archaeological site and only a small proportion of the questions and solutions that some experts have proposed to interpret it. I decided to focus my attention on two particular cases. It is about the methods used by J. P. Casey and R. Reece. The subject studied by both of them is one apparently common: the sites located in the province of *Britannia*. Also, the premise of the two specialists' researches is similar: no list of coin finds on a site has any numismatic value *per se*. It should only be understood in relation to other similar lists and in a permanent rapport to a general background of the sites. But the processing and interpretation of the same data is done in a distinct manner starting from the fundamental forms of reasoning (induction/deduction) to the methods and instruments applied through which they materialize.

P. J. Casey believes that he could reveal a well individualised pattern of coin loss, specific to all British sites, characterized by particular internal changes which define its sub-patterns. The characteristics of this general pattern are influenced to their greatest extent by factors with an overall incidence such as the monetary and political events of the respective area. There are also specific factors, represented by the fate or particular status of individual sites, but their action is only at peripheral level. The distinct archaeological definitions of sites and their status can generate an uneven reference to this monetary pattern. Thus, the civil and military sites of the Roman world had a dynamic system of currency, producing patterns of monetary loss – which were seen either as an overall model, with its “deflection”, or two normal “mirror image” patterns. On the other hand other categories of sites, such as *villas* and temples, cannot integrate in any of the monetary schemes suggested above. According to J. P. Casey's theory the comparison between the lists of coin finds belonging to different sites should start from the archaeological definition of a site (its functionality) and follow the principle of comparing “like with like”; which means that it is not appropriate to compare a fort with a city, because, by their nature, they will have a different currency regime.

I found different methodological approaches of the same topic in the works signed by R. Reece. The difference seems to be a much more profound one and it is explained by the nature of the investigative process, the induction. Any generalization, such as archaeological and numismatic, should exclusively start from the analysis of the lists of coins. The methodological inventory and particularly the instruments of analysis used to materialize such an investigation are highly diversified, including both simple arithmetic processes and complicated statistical formulas. The framework of any research is beyond the provincial limits, extending to the entire Roman world. I have regarded the following directions for numismatic investigations as part of the R. Reece's area of methodology: a) the identification of local and general patterns of coin finds in the Roman world; b) the characterization of their constituent elements; c) the explanation of the sites' convergence/divergence from an overall pattern; d) the sites' differential supply from various mints during the 4th century.

A universal method that can be applied with maximum results to any site from the Roman period, in any area, remains a *pium desiderium*. Probably the latter technique, suggested by R. Reece – that of *Cumulative percentage curves*, shares the profile of ‘expected method’, but it must be validated by repeated testing. The fact that he managed the approximation of the average value of coin loss from the Roman world, however relative this figure would be, is an important step in this direction. The principles on which any methodological attempt in this regard will be based remain immutable: the list of coin finds of a site should be interpreted only by comparison with similar lists, and only against the general monetary background to which it belongs.

⁹³ *Ibidem*, p. 352, fig. 11–12.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 346.